

Οικισμοί του χθες στην Κύπρο του σήμερα

Τσιουτή Άντρη

Οικισμοί του χθες στην Κύπρο του σήμερα

Το δίλημμα της επανένταξης των εγκαταλελειμμένων οικισμών
στη σύγχρονη ζωή της Κύπρου.
Το παράδειγμα του Άγιου Σωζόμενου
στην επαρχία Λευκωσίας.

Διάλεξη. Σχολή Αρχιτεκτόνων Ε.Μ.Π.

Φοιτήτρια: Τσιουτή Άντρη
Επιβλέπουσα: Κλαμπατσέα Ρένα
Σεπτέμβριος 2013

Έννοιες και σημασία των εγκαταλελειμμένων οικισμών

Με τον όρο «εγκαταλελειμμένος οικισμός» γενικά νοείται κάθε οικισμός ο οποίος έπαυσε να κατοικείται σε κάποια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, για αιτίες οι οποίες ποικίλλουν. Η ύπαρξη τέτοιων οικισμών σε διάφορα μέρη του κόσμου, δημιουργεί ερωτήματα ιστορικής, κοινωνικής, πολιτικής, πολιτιστικής φύσεως, τα οποία συχνά παραμένουν αδιευκρίνιστα. Ως εγκαταλελειμμένοι αναφέρονται συχνά και οι οικισμοί των οποίων οι κάτοικοι μειώθηκαν δραματικά και ο αριθμός των κατοίκων που απομένουν είναι αμελητέος.

Ως «επανένταξη» ενός εγκαταλελειμμένου οικισμού στη σύγχρονη ζωή, θεωρείται η εκ νέου λειτουργία του, μετά από κάποιο σημαντικό διάστημα εγκατάλειψης, με οποιοδήποτε τρόπο που θα επαναφέρει στον οικισμό την ανθρώπινη δραστηριότητα.

Η σημασία τέτοιων οικισμών για τη χώρα και την ευρύτερή τους περιφέρεια είναι μεγάλη, καθώς δύναται να διαθέτουν προοπτικές ανάπτυξης σε διάφορους τομείς της σύγχρονης κοινωνίας. Αντιθέτως, η διαίωσιση της εγκατάλειψης συνεπάγεται «νεκρούς» τόπους που δημιουργούν ασυνέχειες ή άλλου είδους προβλήματα που σχετίζονται με την παράταση της μη χρήσης του εκάστοτε χώρου. Εμφανίζονται, ωστόσο, και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες, εξαιτίας διάφορων παραγόντων, η αναβίωση των εγκαταλελειμμένων οικισμών κρίνεται αδύνατη.

Υπόθεση εργασίας

Σε πολλά μέρη του κόσμου απαντώνται οικισμοί που έχουν περάσει από τη ζωή στην εγκατάλειψη, σε διάφορες χρονικές περιόδους, για διάφορες αιτίες. Πολλοί από αυτούς παρουσιάζουν ενδιαφέρον, είτε από αρχιτεκτονικής πλευράς, είτε πολεοδομικής, ιστορικής, αρχαιολογικής, περιβαλλοντικής, κλπ. Η διερεύνηση τέτοιων οικισμών δημιουργεί προβληματισμούς και ερωτήματα ως προς την επανένταξή τους ή όχι στη σύγχρονη ζωή, τους τρόπους με τους οποίους θα πρέπει να επανενταχθούν, τα πλεονεκτήματα και τις επιπτώσεις που πιθανόν να προκύψουν από ένα τέτοιο εγχείρημα. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να εξετάσει τις πτυχές που αφορούν το εν λόγω ζήτημα, με δείγμα τους οικισμούς της Κύπρου που εγκαταλείφθηκαν κατά τον 20ο αιώνα, και δάνεια από την Ελλάδα και την Ισπανία, από τους οποίους προκύπτουν εξειδικευμένες περιπτώσεις και κατηγορίες οικισμών ως προς τα αίτια της εγκατάλειψής τους, το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζουν, την ιστορική ή αρχιτεκτονική τους αξία, την σημερινή κατάσταση του κτιριακού τους αποθέματος.

Σε δεύτερο στάδιο, η έρευνα εξειδικεύεται σε ένα συγκεκριμένο οικισμό ως μελέτη περίπτωσης, τον Άγιο Σωζόμενο στην επαρχία Λευκωσίας. Δίνεται έμφαση στα χαρακτηριστικά που συνθέτουν την ιδιαιτερότητά του, το φυσικό και ιστορικό του περιβάλλον, και διερευνώνται οι προοπτικές αναβίωσής του. Τέλος, στο τρίτο μέρος, εξετάζονται σύγχρονες δράσεις αναβίωσης και επανένταξης οικισμών μέσα από

συγκεκριμένα παραδείγματα στις περιοχές μελέτης.

Συνεπώς, διατυπώνονται τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

-Ποιοι παράγοντες οδηγούν ένα οικισμό στην εγκατάλειψη;

-Τι μεταβολές ή αλλοιώσεις δέχονται οι εγκαταλελειμμένοι οικισμοί στο πέρας του χρόνου;

-Ποια είναι τα κριτήρια και οι προϋποθέσεις επανένταξης των οικισμών στη σύγχρονη ζωή; Με ποιους τρόπους θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί;

-Πώς η τοπική κοινωνία αντιλαμβάνεται τους εγκαταλελειμμένους οικισμούς; (παρόν και παρελθόν-μνήμη)

Μεθοδολογία εργασίας

Ως μεθοδολογικό εργαλείο, χρησιμοποιήθηκε η κατάρτιση σε Πίνακα εξήντα οκτώ οικισμών, αριθμός που αντιπροσωπεύει όλους σχεδόν τους εγκαταλελειμμένους οικισμούς που υπάρχουν σήμερα στην ελεύθερη περιοχή της Κύπρου και τη νεκρή ζώνη, που βρίσκεται υπό τον έλεγχο του οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, και εγκαταλείφθηκαν μετά τις αρχές του 20ου αιώνα. Οι πληροφορίες συλλέχθηκαν από διάφορες πηγές, καθώς δεν υπάρχει κάποια συνολική καταγραφή των οικισμών μέχρι στιγμής. Συγκεκριμένα, συλλέχθηκαν πληροφορίες βιβλιογραφικά, διαδικτυακά, κυρίως μέσω της επίσημης ιστοσελίδας «Εσωτερικός Εκτοπισμός στην Κύπρο» του Ερευνητικού Κέντρου Κύπρου PRIO¹, βιωματικά με επισκέψεις στους οικισμούς και, σε μικρότερο βαθμό, μέσω προφορικής συνομιλίας με αρμόδιους φορείς ή κατοίκους της ευρύτερης περιοχής². Ο πίνακας καταγραφής των οικισμών περιλαμβάνει τις εξής πληροφορίες: θέση οικισμού, τελευταία καταγραφή πληθυσμού, έτος και αίτια εγκατάλειψης, κατάσταση κτιριακού αποθέματος, κατάσταση φυσικού περιβάλλοντος, αρχιτεκτονικό, ιστορικό ή αρχαιολογικό ενδιαφέρον, επίδειξη ενδιαφέροντος από φορείς ή πολίτες

1. Το Ερευνητικό Κέντρο PRIO εκπονεί το πρόγραμμα «Διάλογος για την Οικοδόμηση Εμπιστοσύνης και Συμφιλίωσης: οι Κύπριοι αναζητούν Νέες Προσεγγίσεις για το Θέμα της Ιδιοκτησίας», που χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο πλαίσιο του «κανονισμού παροχής βοήθειας προς την Τουρκοκυπριακή κοινότητα», αναφορά χορηγίας: Euroreaid/127215/L/ACT/CY. Το περίπλοκο ζήτημα της διασφάλισης των δικαιωμάτων των εκτοπισμένων Κυπρίων, Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, βρίσκεται σε εκκρεμότητα και αποτελεί κεντρικό θέμα των δικονομικών διαπραγματεύσεων που τελούν υπό την αιγίδα του ΟΗΕ, με στόχο την ολοκληρωτική διευθέτηση του Κυπριακού προβλήματος. Ο σκοπός του PRIO στο πρόγραμμα είναι να βοηθήσει τους Κυπρίους να κατανοήσουν καλύτερα τις αντικρουόμενες απόψεις και ανησυχίες τους και να διευκολύνει το διάλογο μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Βλέπε αναλυτικότερα και: Prío Cyprus Centre, "Overview", διαθέσιμο στο: <http://www.prio-cyprus-displacement.net>, προσπ. 05-02-13.

2. Συνεντεύξεις αιχμής με τους εξής αρμόδιους: α) κυρία Χατζηβασιλείου Θεοδώρα, Προϊστάμενη του Κλάδου Διαχείρισης Τ/Κ περιουσιών της Επαρχιακής Διοίκησης Πάφου, β) υπεύθυνη Λειτουργού του Κλάδου Διαχείρισης Τ/Κ περιουσιών της Επαρχιακής Διοίκησης Λάρνακας, γ) Χατζηκωστή Μαρία, Διευθύντρια Τμήματος Αρχαιοτήτων Κύπρου, σχετικά με τους διατηρητέους εγκαταλελειμμένους οικισμούς, και δ) συζήτηση με κατοίκους χωριών της επαρχίας Πάφου

για τον οικισμό, πρόσφατα σχέδια ή δράσεις αναβίωσης, υφιστάμενοι κίνδυνοι αλλοίωσης και σημερινή χρήση³. Η καταγραφή αυτή επέτρεψε την κατηγοριοποίηση των οικισμών της Κύπρου ως προς τα αίτια εγκατάλειψης, το φυσικό τους περιβάλλον, την ιστορική, αρχαιολογική και αρχιτεκτονική τους αξία και την κατάσταση του κτιριακού τους αποθέματος. Παρόμοια καταγραφή σε πίνακα πραγματοποιήθηκε για έναν αριθμό οικισμών στην Ελλάδα και την Ισπανία, οι οποίοι παρατίθενται παράλληλα ως παραδείγματα σε κάθε κατηγορία.

Ακολούθως αναζητήθηκαν παραδείγματα δράσεων και προσπαθειών επανένταξης στην Κύπρο, την Ελλάδα και την Ισπανία, με στόχο τη διερεύνηση σύγχρονων προοπτικών αναβίωσης και επανένταξης των εγκαταλελειμμένων οικισμών στη σύγχρονη πραγματικότητα. Για την παράθεση αντίστοιχων οικισμών με εκείνους της Κύπρου επιλέχθηκε η Ελλάδα, ως η πιο κοντινή αναφορά, και η Ισπανία, λόγω βιωματικής εμπειρίας κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας, στα πλαίσια του προγράμματος Erasmus. Η αναζήτηση βασίστηκε σε πρόσφατες σχετικές δημοσιεύσεις και σε βιβλιογραφικές πηγές, οι οποίες, ωστόσο, είναι περιορισμένες. Στην περίπτωση της Κύπρου, οι επισκέψεις σε τέτοιους οικισμούς επέτρεψαν την περαιτέρω συλλογή πληροφοριών σχετικά με την αναβίωσή τους.

Για τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με τη μελέτη περίπτωσης, τον Άγιο Σωζόμενο, πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική έρευνα, βιωματικές επισκέψεις στον οικισμό και την ευρύτερη περιοχή καθώς και μια σειρά από συναντήσεις με σχετιζόμενους φορείς και πολίτες, από τις οποίες προέκυψαν ενδιαφέρουσες και χρήσιμες αναφορές, ερεθίσματα για περαιτέρω έρευνα και σχετικό υλικό⁴.

3. βλέπε δείγμα πίνακα στο παράρτημα 1

4. α) συναντήσεις με την αρχιτέκτονα Φλωρίδου Σεβίνα, η οποία εκπονεί μελέτη για τον οικισμό σε συνεργασία με το Τμήμα Αρχαιοτήτων και παραχώρηση υλικού β) συνέντευξη αιχμής με τον σκηνοθέτη της ταινίας «Λεπτομέρεια στην Κύπρο» Χρυσάνθου Πανικό και παραχώρηση οπτικοακουστικού υλικού, γ) συνέντευξη αιχμής με τον κοινοτάρχη του γειτονικού χωριού Ποταμιά, κύριο Πιατρού Παναγιώτη και παραχώρηση υλικού δ) συνέντευξη αιχμής ως προς τα ιστορικά στοιχεία της περιοχής Ποταμιάς – Αγίου Σωζόμενου με τον Τουρκοκύπριο κοινοτάρχη της Ποταμιάς κύριο Χασάν Μεχμέτ Εμίν και τον ιστορικό-νομικό κύριο Νουρετίν Μεχμέτ Σεφέρογλου ε) παραχώρηση σχεδίων από το Τμήμα Κτηματολογίου και Χωρομετρίας, στ) συζήτηση με πρώην κατοίκους του χωριού ζ) συνέντευξη αιχμής με τον ερευνητή κύριο Μιχάλη Κοκκινόφτα για την καταγωγή των Τουρκοκυπρίων της περιοχής και παραχώρηση υλικού, η) συνέντευξη αιχμής με τον Λειτουργό του Τμήματος Πολεοδομίας κύριο Μιχάλη Καρεκλά.

1.1. Παράγοντες που οδηγούν έναν οικισμό στην εγκατάλειψη

1.1.1. Γενικά στοιχεία

Η εγκατάλειψη οικισμών δεν αποτελεί σύγχρονο φαινόμενο. Ανέκαθεν εγκαταλείπονταν οικισμοί από τους κατοίκους τους ανά το παγκόσμιο, για αίτια που σχετίζονταν με λοιμούς, πείνα, πολέμους, κλιματικές αλλαγές, περιβαλλοντικές καταστροφές, κατασκευές τεχνικών έργων ή άλλους ειδικούς λόγους κατά περίπτωση. Οι άνθρωποι εγκατέλειπαν τα μέρη τους άλλοτε κατά βούληση, για να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, και άλλοτε εξαναγκάζονταν να μετακινηθούν από ανώτερους παράγοντες. Σε κάποιες περιπτώσεις τα χωριά επανακατοικούνταν, άλλες φορές εξαφανίζονταν λόγω της ανθρώπινης επέμβασης ή φθείρονταν με το πέρασ του χρόνου.

Ιστορικά καταγράφονται χιλιάδες εγκαταλελειμμένοι οικισμοί, σε διάφορες χώρες του κόσμου: στη Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο, εγκαταλείφθηκαν οικισμοί μετά το 1200 μ.Χ., λόγω του Μικρού Παγετού, το 1348, λόγω του μεγάλου λοιμού Black Death και πιο πρόσφατα λόγω κατασκευής φραγμάτων ή άλλων αιτιών. Στην Ινδία, η πείνα που έπληξε τη χώρα κατά τον 18ο αιώνα αποτέλεσε αιτία εγκατάλειψης μεγάλης έκτασης οικισμών. Στην Ουγγαρία, πλήθος χωριών εγκαταλείφθηκε μεταξύ 16ου και 17ου αιώνα, κατά τους οθωμανικούς πολέμους, ενώ στην Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν, εγκαταλείφθηκαν εκατοντάδες χωριά στο διάστημα 1988-93 λόγω πολεμικών συγκρούσεων. Παρομοίως στο Ισραήλ και τη Λωρίδα της Γάζας εγκαταλείφθηκε πλήθος οικισμών και πόλεων κατά τους πολέμους του 1948-49. Στην Ισπανία, όπου εντοπίζονται εκατοντάδες εγκαταλελειμμένοι οικισμοί, καταγράφονται αίτια που σχετίζονται με την αστυφιλία, δυσκολίες διαβίωσης λόγω απομονωμένης θέσης, κατασκευές φραγμάτων, κλιματικές συνθήκες, μετακινήσεις λόγω πλημμύρων και άλλους παράγοντες. Ειδικά μετά την δεκαετία του '60, όταν μεγάλες ομάδες πληθυσμού άρχισαν να μετακινούνται προς τα αστικά κέντρα, πολλά χωριά ή μικρότεροι οικισμοί εγκαταλείφθηκαν. Στην περίπτωση της Ελλάδας, καταγράφονται εξίσου ως αίτια εγκατάλειψης η αστυφιλία, η δυσπρόσιτη θέση οικισμών και η κατασκευή τεχνικών έργων, ενώ εντοπίζονται και χωριά που εγκαταλείφθηκαν σε εμπόλεμες περιόδους⁵.

Η εγκατάλειψη οικισμών συνδέεται σε γενικές γραμμές με αίτια κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά, περιβαλλοντικά, τα οποία μεταβάλλονται ανάλογα με τη χρονική περίοδο και την εκάστοτε περιοχή

εικ.1: Craco, εγκαταλελειμμένο μεσαιωνικό χωριό στην Ιταλία

5. Βλέπε αναλυτικότερα και: Wikipedia, «Abandoned village», διαθέσιμο στο: http://en.wikipedia.org/wiki/Abandoned_village, προοπ. 13-11-2012

στην οποία αναφέρεται. Η διερεύνηση των πρόσφατα εγκαταλελειμμένων οικισμών συγκεντρώνει ξεχωριστό ενδιαφέρον, καθώς πολλοί από αυτούς ενδέχεται να διατηρούν προοπτικές αναβίωσης.

1.1.2. Η εγκατάλειψη οικισμών στην Κύπρο

Στην Κύπρο, η εγκατάλειψη οικισμών αποτελεί ιστορικό και ταυτόχρονα πρόσφατο φαινόμενο. Οι οικισμοί που εγκαταλείφθηκαν πριν από τις αρχές του 20ου αιώνα είναι γνωστοί λόγω της καταγραφής ή αναφοράς τους από διάφορους ιστορικούς, καθώς δεν διατηρούνται ενδείξεις της ύπαρξής τους, με εξαίρεση τους αρχαιολογικούς οικισμούς που αποκαλύπτονται με ανασκαφές. Όσον αφορά στους οικισμούς που εγκαταλείφθηκαν στο πρόσφατο παρελθόν του νησιού, η ύπαρξη των περισσότερων από αυτούς παραμένει ζωντανή, τόσο από τα ερείπια των κτισμάτων τους όσο και από τις μνήμες των ανθρώπων.

Τα αίτια της εγκατάλειψής τους ποικίλλουν, με βασικότερη την εγκατάλειψη οικισμών στο διάστημα 1960-75, ως συνέπεια των δικοινοτικών ταραχών μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων και της τουρκικής εισβολής⁶. Άλλα αίτια εγκατάλειψης σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον, την αστυφιλία, την κατασκευή τεχνικών έργων και την άρση των εργασιών στις περιπτώσεις των εργατικών οικισμών.

6. βλέπε παράρτημα 2: *Η παρουσία των Τουρκοκυπρίων στην Κύπρο. Οι δικοινοτικές ταραχές και η τουρκική εισβολή*

1.2. Κατηγορίες εγκαταλελειμμένων οικισμών στην Κύπρο

Με βάση την καταγραφή των εγκαταλελειμμένων οικισμών της Κύπρου, επιχειρείται η κατάταξή τους σε κατηγορίες με κριτήρια τα αίτια της εγκατάλειψής τους, τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζουν ως προς το φυσικό περιβάλλον, την ιστορική και αρχιτεκτονική τους αξία και τη σημερινή κατάσταση του κτιριακού τους αποθέματος. Έτσι προκύπτουν οι εξειδικευμένες περιπτώσεις οικισμών που δέχθηκαν την εγκατάλειψη στην Κύπρο στον 20ο αιώνα και παράλληλα παρατίθενται παραδείγματα αντίστοιχων οικισμών στην Ελλάδα και την Ισπανία.

1.2.1. Κατάταξη ως προς τα αίτια εγκατάλειψης

1.2.1.1. Εθνικοί και πολιτικοί λόγοι

Κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στο νησί, αρκετοί Κύπριοι εξισλαμίζονταν ή γίνονταν κρυπτοχριστιανοί, γνωστοί ως Λινοβάμβακοι, στην προσπάθειά τους να αποφύγουν τις βαριές φορολογίες και την καταπίεση των Τούρκων. Ως αποτέλεσμα, εμφανίζονται τέσσερις περιπτώσεις χωριών που σχετίζονται με το φαινόμενο του εξισλαμισμού:

α) Χωριά που προϋπήρχαν της οθωμανικής κατοχής και έγιναν τουρκικά λόγω της μετατροπής τους σε κέντρα τοπικών διοικήσεων και εγκατάστασης Τούρκων διοικητικών υπαλλήλων. Τέτοια χωριά εκτουρκίστηκαν πλήρως, όπως ο Φοίνικας, ή κατέστησαν μικτά, όπως η Λεύκα, η Αυδήμου, κ.α.

β) Χωριά αμιγώς τουρκοκυπριακά ή μικτά που φέρουν αγιολογικά χριστιανικά ονόματα και παραπέμπουν στη Βυζαντινή περίοδο, όπως ο Άγιος Σωζόμενος και ο Άγιος Θεόδωρος Τηλλυρίας. Στην περίπτωση πολλών από αυτά των χωριών, οι κάτοικοι τους ήταν Λινοβάμβακοι, οι οποίοι παρέμειναν μουσουλμάνοι μετά την αποχώρηση των Τούρκων, καθώς η επιστροφή τους στον χριστιανισμό δεν ολοκληρώθηκε, για διάφορους παράγοντες. Ωστόσο, ζούσαν αρμονικά μεταξύ τους και συχνά πραγματοποιούσαν μικτούς γάμους.

γ) Μικρά και απομονωμένα χωριά, των οποίων οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να γίνουν κρυπτοχριστιανοί λόγω της μεγάλης καταπίεσης των Τούρκων και της αδυναμίας τους να προβάλουν αντίσταση. Τέτοια χωριά είναι τα Βρέτσια και οι Κάτω Κιβίδες. Στην απογραφή του 1960, οι 117 από τους 634 οικισμούς της Κύπρου παρουσιάζονταν ως αμιγώς τουρκοκυπριακοί.

[Βλέπε αναλυτικότερα και: Λινοβάμβακοι, Μεγάλη

Η πλειοψηφία των χωριών της Κύπρου που εγκαταλείφθηκαν ήταν πρώην τουρκοκυπριακά ή μικτά με τουρκοκυπριακή πλειοψηφία (βλέπε παράθεμα αριστερά), των οποίων οι κάτοικοι είτε έφυγαν κατά τις δικαιοδικές ταραχές στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '70 είτε μετακινήθηκαν στο βόρειο, τουρκοκρατούμενο τμήμα του νησιού, αμέσως μετά την τουρκική εισβολή του 1974. Ειδικότερα, τα 46 από τα 68 χωριά που έχουν εντοπιστεί ως εγκαταλελειμμένα στην ελεύθερη Κύπρο ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία και ποσοστιαία αντιστοιχούν στο 67%.

Τα μισά από αυτά τα χωριά εγκαταλείφθηκαν κατά τις δικαιοδικές ταραχές της περιόδου 1963-64, εκ των οποίων κάποια δέχθηκαν επιθέσεις και σοβαρές καταστροφές από εθνικιστικές ομάδες Ελληνοκυπρίων. Οι Τουρκοκύπριοι που εγκατέλειπαν τα σπίτια τους σ' αυτό το διάστημα κατέφευγαν σε γειτονικά χωριά που λειτουργούσαν ως θύλακες, κατά την περίοδο των ταραχών, μέχρι την αναγκαστική τους μετακίνηση στο τουρκοκρατούμενο τμήμα μετά την εισβολή του 1974. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των χωριών της δυτικής Τηλλυρίας (Αλεύγα, Σελλάδι τ' Άππη, Άγιο Γεωργούδη, Άγιος Θεόδωρος, Κόκκινα), που αποτελούσαν συμπαγές τουρκοκυπριακό σύμπλεγμα⁷. Η εκκένωση των χωριών σε κάποιες περιπτώσεις γινόταν από την UNFICYP, τη δύναμη των Ηνωμένων Εθνών στην Κύπρο που συστάθηκε το 1964 για προστασία των άμαχων πληθυσμών, είτε με μαζική απόφαση των ίδιων των κατοίκων, αντιλαμβανόμενοι τον κίνδυνο. Τα υπόλοιπα τουρκοκυπριακά χωριά κατοικούνταν έως τον Αύγουστο του 1974 ή ως τις αρχές του 1975, όταν ολοκληρώθηκαν οι μετακινήσεις πληθυσμού. Καταγράφηκαν ακόμη 3 πρώην τουρκοκυπριακά χωριά τα οποία εγκαταλείφθηκαν κατά τις δικαιοδικές ταραχές του 1958.

Τα περισσότερα τουρκοκυπριακά χωριά εντοπίζονται στην επαρχία Πάφου, με αριθμό 26, τα περισσότερα στο ορεινό ή ημιορεινό τμήμα. Στην περιφέρεια της Λευκωσίας ανήκουν 16 χωριά, εκ των οποίων τα μισά τοποθετούνται στην περιοχή Τηλλυρίας, κοντά στην Πάφο. Τα υπόλοιπα κατανέμονται στη Λεμεσό και τη Λάρνακα. Τα τουρκοκυπριακά χωριά σε αρκετές περιπτώσεις βρίσκονται σε γειτνίαση μεταξύ τους, σχηματίζοντας κάποιες υπο-περιοχές, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην περιοχή Τηλλυρίας και στις κοιλάδες των ποταμών Εζούσα και Διαρίζου της επαρχίας Πάφου. Ειδικότερα, στην περιοχή Τηλλυρίας, βρίσκεται το χωριό Κόκκινα, στη ΒΔ ακτή της

7. Βλέπε αναλυτικότερα και: Τηλλυρία, *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 13, εκδόσεις Φιλόκυπρος, Λευκωσία, 1990, σελ. 70

εικ.2: Αλεύγα, πρώην τ/κ οικισμός στην περιοχή Τηλλυρίας, επαρχία Λευκωσίας

Παράθεση παραδειγμάτων από τον ελληνικό χώρο

Η εγκατάλειψη χωριών για εθνικούς και πολιτικούς λόγους απαντάται και στην Ελλάδα, κατά την περίοδο του Εμφυλίου, όπως είναι η περίπτωση του χωριού Κοτύλη, του Νομού Καστοριάς και Περικοπή, του Νομού Φλώρινας, εκ των οποίων το πρώτο εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους του για λόγους ασφαλείας κατά τις μάχες στον Γράμμο και στο Βίτσι, ενώ το δεύτερο πυρπολήθηκε και καταστράφηκε, την ίδια περίοδο.

Σημειώνονται ακόμη οι περιπτώσεις των χωριών που εγκαταλείφθηκαν παλαιότερα, στα χρόνια της ελληνικής επανάστασης, όπως είναι ο Ανάβατος της Χίου και ο Πραστός στη Τσακωνιά, του Νομού Αρκαδίας. Ο Ανάβατος εγκαταλείφθηκε μετά τις σφαγές του 1822, ενώ ο Πραστός ερημώθηκε το 1826, μετά από πυρπόληση του Ιμπραήμ.

[Βλέπε αναλυτικότερα και: α) Wikipedia, «Κοτύλη Καστοριάς», διαθέσιμο στο: http://el.wikipedia.org/wiki/Κοτύλη_Καστοριάς, προσπ. 08-12-2012,

Κύπρου, στο οποίο διεξήχθη η σοβαρότερη σύγκρουση μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων το 1964. Το χωριό αποτέλεσε τουρκοκυπριακό θύλακα και σημείο απόβασης τουρκετικού εξοπλισμού και μέχρι σήμερα παραμένει υπό τουρκική κατοχή, παρόλο που γεωγραφικά εντάσσεται στο ελεύθερο τμήμα του νησιού. Στην περιφέρεια του χωριού εντοπίζονται κι άλλα εγκαταλελειμμένα χωριά, πρώην τουρκοκυπριακά, που δέχθηκαν σοβαρές καταστροφές την περίοδο 1963-64⁸. Εντοπίζεται ακόμη η περίπτωση των χωριών της επαρχίας Λευκωσίας που περιήλθαν στη νεκρή ζώνη, που παρεμβάλλεται μεταξύ του ελεύθερου και τουρκοκρατούμενου τμήματος και ελέγχεται από την UNFICYP, παραμένοντας μη προσβάσιμα.

Αξίζει να σημειωθεί επίσης η ιδιαίτερη περίπτωση των χωριών Παλαιό Λειβάδι και Παλαιά Δήμματα, που βρίσκονταν σε δασικές περιοχές της Πάφου, και τα οποία εγκαταλείφθηκαν το 1952, υπό τις διαταγές των Άγγλων αποικιοκρατών. Το πρόσχημα για την αναγκαστική μεταστέγαση των κατοίκων ήταν η προστασία των δασικών εκτάσεων από την ανθρωπινή δραστηριότητα, στην πραγματικότητα όμως οι Άγγλοι ήθελαν να καταστείλουν τον κίνδυνο συσπείρωσης των Κυπρίων στα χωριά αυτά, λόγω της δυσπρόσιτης θέσης τους, καθώς συχνά γίνονταν καταφύγια ανταρτών ή φυγόδικων. Η αγγλική κυβέρνηση μετακίνησε τους κατοίκους στο χωριό Νέο Λειβάδι στην Μόρφου, κτίζοντας ένα σπίτι για κάθε οικογένεια, και αντίστοιχα στα Νέα Δήμματα, σε παραθαλάσσια περιοχή της Πάφου⁹.

8. Βλέπε αναλυτικότερα και: PRIO Cyprus Centre, «Kokkina», διαθέσιμο στο: <http://www.prio-cyprus-displacement.net/default.asp?id=312>, προσπ. 08/12/12

9. Βλέπε αναλυτικότερα και: Κοινοτικό Συμβούλιο Αγίας Μαρίνας Χρυσοχούς, «Εξωκλήσι Αγίας Μαρίνας», διαθέσιμο στο: <http://www.agiamarinachrysochous.org/gr/churches-chapels-lgr/agiamarinachapel-lgr/>, προσπ. 25-11-13

εικ.3: Άγιος Θεόδωρος Τηλλυρίας, πρώην τ/κ οικισμός

1.2.1.2. Αίτια που σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον: φυσικές καταστροφές, δυσμενής τοποθεσία, κλπ

Η εγκατάλειψη οικισμών εξαιτίας φυσικών καταστροφών εντοπίζεται μεμονωμένα στην Κύπρο, σε κάποια ορεινά χωριά της Λεμεσού και της Πάφου. Συγκεκριμένα, το χωριό Κορφή, κτισμένο σε απότομη πλαγιά στην ορεινή Λεμεσό, δέχθηκε καταστροφές το 1969 από κατολισθήσεις και βροχές, με αποτέλεσμα την εγκατάλειψή του και τη μεταστέγαση των κατοίκων σε νέο ομώνυμο οικισμό, σε πιο ασφαλή θέση, σε απόσταση 2 χιλιομέτρων¹⁰. Παρομοίως το χωριό Πάνω Κιβίδες εγκαταλείφθηκε το 1970, καθώς η απότομη πλαγιά στην οποία βρισκόταν κτισμένο κρίθηκε επικίνδυνη λόγω κατολισθήσεων και το χωριό μετακινήθηκε ψηλότερα, σε περιοχή με πιο ήπιο ανάγλυφο, διατηρώντας την παλαιά ονομασία του¹¹. Στην Πάφο, τα δύο γειτονικά χωριά Στατός και Άγιος Φώτιος, στους ΝΔ πρόποδες του Τροόδους, μετακινήθηκαν την περίοδο 1966-69 σε ασφαλέστερη τοποθεσία, μετά τις καταστροφές που δέχθηκαν λόγω σεισμών και κατολισθήσεων¹².

Το 1953 η Πάφος πλήγηκε από καταστροφικό σεισμό μεγέθους 6,1 στην κλίμακα Ρίχτερ, ο οποίος μετέτρεψε σε ερείπια πέντε χωριά και άλλα 105 δέχθηκαν μικρότερες καταστροφές. Στα χωριά που καταστράφηκαν ολοσχερώς περιλαμβάνεται το αμιγώς τουρκοκυπριακό χωριό Κιδάσι, το

10. Βλέπε αναλυτικότερα και: Κοινοτικό Συμβούλιο Κορφής, «Ιστορία», διαθέσιμο στο: <http://korfivillage.org/index.php?lang=el&article=6>, προσπ. 28-11-2013

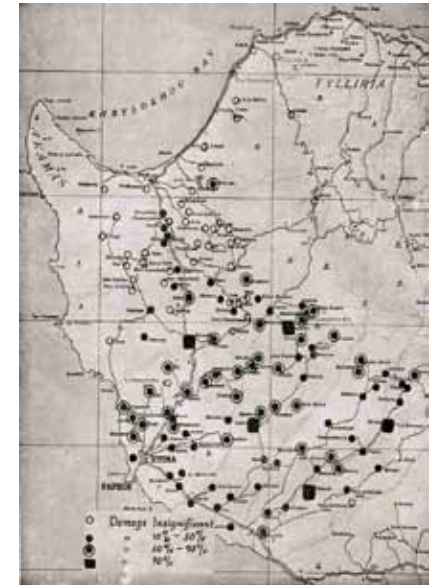
11. Βλέπε αναλυτικότερα και: Κοινοτικό Συμβούλιο Πάνω Κιβίδες, «Ιστορία», διαθέσιμο στο: <http://www.panokivides.org/gr/m2-history-gr/>, προσπ. 18-11-12

12. Βλέπε αναλυτικότερα και: Κοινοτικό Συμβούλιο Στατού-Αγίου Φώτιου, «Ιστορία», διαθέσιμο στο: <http://www.statos-agiosphotios.org/history.shtm>, προσπ. 23-12-12

β) Wikipedia, «Περικοπή Φλώρινας», διαθέσιμο στο: http://el.wikipedia.org/wiki/Περικοπή_Φλώρινας, προσπ. 08-12-2012,

γ) ChiosOnline, «Ανάβατος», διαθέσιμο στο: http://www.chiosonline.gr/anavatos_gr.asp, προσπ. 15-01-13,

δ) prastos.gr, «Ιστορία του Πραστού», διαθέσιμο στο: <http://www.praostos.gr/portal/>, προσπ. 18-01-13]

εικ.4: επίσημος χάρτης καταστροφών από το σεισμό του 1953, Πάφος

εικ.5: Άγιος Φώτιος, εγκαταλελειμμένο ε/κ χωριό στην επαρχία Πάφου

Παράθεση παραδειγμάτων από Ελλάδα και Ισπανία

Αντίστοιχα παραδείγματα εγκατάλειψης για αίτια που σχετίζονται με το περιβάλλον εντοπίζονται τόσο στους οικισμούς που εξετάστηκαν στην Ελλάδα όσο και στην Ισπανία. Το χωριό Ζέρμα, του Ν. Ιωαννίνων, στα βουνά του Γράμμου, εγκαταλείφθηκε τη δεκαετία του '70 λόγω κατολισθήσεων. Το Αρκουδόρρεμα, στον Δήμο Φαλάνθου του Ν. Αρκαδίας, αποτελεί περίπτωση ορεινού οικισμού που εγκαταλείφθηκε εξαιτίας της δυσπρόσιτης θέσης του, στις αρχές του 20ου αιώνα. Συγκεκριμένα το χωριό βρίσκεται στη χαράδρα των Μαιναλικών Ορέων, σε δασικό περιβάλλον. Υπάρχει ακόμη η περίπτωση του χωριού Τσετσεβός, του Ν.Αχαΐας, το οποίο καταστράφηκε και ερημώθηκε την περίοδο 1750-75 λόγω καθιζήσεων του εδάφους. Στην Ισπανία, ο οικισμός Talavera la Vieja, στην επαρχία Cáceres, εγκαταλείφθηκε αναγκαστικά το 1963 λόγω πλημμύρων.

[Βλέπε αναλυτικότερα και: α) «Ζέρμα Ιωαννίνων», διαθέσιμο στο: <http://www.cyberotsarka.gr/afterwmata/xwria-fantasmata/150-zema-lagia-iwanninwn.html>, προσπ. 08-12-12,

β) Wikipedia, «Αρκουδόρρεμα Αρκαδίας», διαθέσιμο

οποίο βρισκόταν 1,5 χιλιόμετρο βορειοανατολικά της σημερινής του θέσης. Οι κάτοικοί του μεταστεγάστηκαν στο σημερινό οικισμό, που κτίστηκε σε ασφαλέστερο μέρος, ενώ στη θέση του παλιού υπάρχουν μόνο ερείπια¹³. Παρομοίως το χωριό Μαμούνταλη, η Λαπηθίου και άλλα χωριά στην περιφέρεια της Πάφου καταστράφηκαν και κτίστηκαν εκ νέου, συνήθως σε κοντινή τοποθεσία από την παλιά τους θέση. Καθώς η Κύπρος έχει δεχθεί κατά καιρούς ένα μεγάλο αριθμό σεισμών, καταστροφικών ή λιγότερο ισχυρών, πιθανώς αυτοί να έχουν αποτελέσει αιτία καταστροφής οικισμών και σε προηγούμενες εποχές¹⁴.

Υπάρχει ακόμη η περίπτωση των οικισμών που εγκαταλείφθηκαν από τους κατοίκους τους λόγω της δυσμενούς και απομονωμένης τοποθεσίας στην οποία βρίσκονταν, με αποτέλεσμα να αντιμετώπιζαν δυσκολίες μετακίνησης και σύνδεσης με την περιφέρεια. Τέτοια είναι η περίπτωση του παλαιού χωριού της Αγίας Μαρίνας, το οποίο βρισκόταν απομονωμένο σε βουνοπλαγιά, στις δασικές εκτάσεις της περιοχής Χρυσοχούς. Τη δεκαετία του '50 οι κάτοικοί του το εγκατέλειψαν σταδιακά και έκτισαν το νέο, ομώνυμο χωριό, στο παράκτιο τμήμα της περιοχής¹⁵. Παρόμοια είναι η περίπτωση του χωριού Παλιάμπελα, στους πρόποδες του δάσους της Πάφου, το οποίο εγκαταλείφθηκε τη δεκαετία του '60 από τους κατοίκους του εξαιτίας της απομονωμένης του θέσης, αλλά και λόγω του κινδύνου πλημμύρων του φράγματος που κατασκευάστηκε σε γειτνίαση με το χωριό¹⁶. Στην περίπτωση του χωριού της Κάτω Αρχιμανδρίτας, η μετακίνησή του αποφασίστηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο, κατόπιν επιθυμίας των κατοίκων, καθώς αντιμετώπιζαν προβλήματα λόγω της απομονωμένης τους θέσης και την έλλειψη συγκοινωνιακής σύνδεσης¹⁷. Επίσης, το ορεινό χωριό Αθρακός, κτισμένο σε απότομη πλαγιά, εγκαταλείφθηκε σταδιακά στο διάστημα 1945-80, λόγω της μη καταλληλότητας του εδάφους για γεωργική καλλιέργεια¹⁸. Στην ορεινή περιοχή Λάρνακας, τα γειτονικά χωριά Δράπια και Παρσάτα εγκαταλείφθηκαν σταδιακά κατά το δεύτερο μισό

13. Βλέπε αναλυτικότερα και: Κιδάσι, *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 7, εκδόσεις Φιλόκυπρος, Λευκωσία, 1987, σελ. 85

14. Βλέπε αναλυτικότερα και: α) Κυπριακή Δημοκρατία - Τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης, «Σεισμοί τελευταίου αιώνα», διαθέσιμο στο: http://www.moa.gov.cy/moa/gsd/gsd.nsf/dmlHistEarthquakes_gr/dmlHistEarthquakes_gr?OpenDocument, προσπ. 15-01-13, β) Η άλλη Κύπρος – Μαρτυρίες ανθρώπων και τόπων, «Οι σεισμοί της Πάφου (Σεπτέμβριος 1953)», διαθέσιμο στο: <http://allikypros.wordpress.com/2009/11/29/95-oi-seismoi-tis-pafou-septemvrios-1953/>, προσπ. 15-01-13

15. Βλέπε αναλυτικότερα και: Κοινοτικό Συμβούλιο Αγίας Μαρίνας Χρυσοχούς, «Εξωκλήσι Αγίας Μαρίνας», διαθέσιμο στο: <http://www.agiamarinachrysochous.org/gr/churches-chapels-lgr/agiamarinachapel-lgr/>, προσπ. 25-11-13

16. Συνέντευξη αιχμής με κατοίκους της περιοχής, Πάφος, 03-01-13

17. Βλέπε αναλυτικότερα και: Αρχιμανδρίτα Κάτω, *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 2, εκδόσεις Φιλόκυπρος, Λευκωσία, 1985, σελ. 354

18. Βλέπε αναλυτικότερα και: Αθρακός, *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 1, εκδόσεις Φιλόκυπρος, Λευκωσία, 1984, σελ. 251

του 20ου αιώνα, καθώς βρίσκονται σε θέση αρκετά απομονωμένη¹⁹.

στο http://el.wikipedia.org/wiki/Αρκουδόρρεμα_Αρκαδίας, προσπ. 08-12-12,
 γ) Pueblos Abandonados, «Talavera la Vieja», διαθέσιμο στο: <http://www.pueblosabandonados.com/2009/12/talavera-la-vieja-caceres.html>, προσπ. 11-11-12]

εικ.6: οικισμός Δράπια, επαρχία Λάρνακας

εικ.7: οικισμός Ζέρμα, Ν. Ιωαννίνων

1.2.1.3. Εγκατάλειψη λόγω αστυφιλίας

Η συνολική εγκατάλειψη οικισμών για μετακίνηση προς τις πόλεις σημειώθηκε μεμονωμένα στην Κύπρο, αν και η αστυφιλία αποτελεί τη βασική αιτία αποδυνάμωσης της κυπριακής υπαίθρου και σημαντικής μείωσης του πληθυσμού στις ορεινές και ημιορεινές περιοχές.

Το χωριό Βίκλα στην ορεινή περιοχή Λεμεσού εγκαταλείφθηκε τα τελευταία τριάντα χρόνια, καθώς κατά την τελευταία απογραφή του 1982 αριθμούσε 6 κάτοικους. Σήμερα αξιοποιείται τουριστικά, ως λέσχη γκολφ²⁰. Στην επαρχία Πάφου, το ορεινό χωριό Μούσερε εγκαταλείφθηκε κατά τη δεκαετία του '70. Το 1960 αριθμούσε 69 Ελληνοκύπριους κατοίκους, ενώ το 1982 μόνο 4. Το 2011, με αφορμή τις Δημοτικές Εκλογές, διαπιστώθηκε η κατοίκηση του από 6 συνταξιούχους. Ωστόσο, η εικόνα εγκατάλειψης εξακολουθεί να κυριαρχεί στο χωριό²¹.

[...]

19. Βλέπε αναλυτικότερα και: Παρσάτα, *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 11, εκδόσεις Φιλόκυπρος, Λευκωσία, 1989, σελ. 115

20. Βλέπε αναλυτικότερα και: "About Vikla Golf & Country Club", διαθέσιμο στο: <http://www.vikla4golf.com/about%20vikla.htm>, προσπ. 18-11-12

21. Βλέπε αναλυτικότερα και: Στατιστική Υπηρεσία, «Πληθυσμός που καταγράφηκε κατά μέγεθος Δήμου/Κοινότητας, Φύλο και Επαρχία (1.10.2011)», διαθέσιμο στο: http://www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/populationcondition_22main_gr/populationcondition_22main_gr?OpenForm&sub=2&sel=2, προσπ. 18-11-12

Εγκατάλειψη λόγω αστυφιλίας σε Ελλάδα και Ισπανία

Παράδειγμα εγκατάλειψης λόγω αστυφιλίας στον ελληνικό χώρο αποτελεί το χωριό Παρόχθιο, στην περιοχή Βοΐου του Ν. Κοζάνης, το οποίο εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους του το 1969. Αξίζει να αναφερθεί ότι το χωριό είχε ήδη γνωρίσει την εγκατάλειψη από τον 18ο αιώνα, όταν οι κάτοικοί του εκδιώχθηκαν από τους Τούρκους και παρέμεινε ακατοίκητο ως το 1924, όταν εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από τη Μ. Ασία.

Στην Ισπανία, το χωριό Tobes στην επαρχία της Guadalajara εγκαταλείφθηκε γύρω στο 1970, όταν οι κάτοικοί του αναζήτησαν καλύτερο επίπεδο διαβίωσης στις αστικές περιοχές, λόγω έλλειψης υποδομών και διαφόρων δυσκολιών που αντιμετώπιζαν. Σήμερα βρίσκονται σε εξέλιξη εργασίες αποκατάστασης για τουριστική αξιοποίηση του χωριού.

[Βλέπε αναλυτικότερα και:

2. Η περίπτωση του Άγιου Σωζόμενου στην επαρχία Λευκωσίας

Ο Άγιος Σωζόμενος αποτελεί παράδειγμα οικισμού που εγκαταλείφθηκε για πολιτικούς λόγους, κατά τις δικαιοδικές ταραχές του 1964, και έκτοτε παραμένει εγκαταλελειμμένος. Τόσο η θέση όσο και ο ξεχωριστός χαρακτήρας του, ιστορικής και περιβαλλοντικής αξίας, δημιουργούν προοπτικές για την μελλοντική του επανένταξη στη σύγχρονη ζωή της Κύπρου.

2.1. Θέση και τοπογραφία του οικισμού

Η τοπογραφία του οικισμού χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία του βράχου από αμμόλιθο στα δυτικά, στους πρόποδες του οποίου διαρθρώνεται το χωριό, καθώς και από την κοίτη του Αλυκού ποταμού, που το οριοθετεί στα ανατολικά και η οποία εντάσσεται στο Δίκτυο προστασίας Natura 2000. Το οικιστικό σύνολο βρίσκεται σε απόσταση από το βραχώδες τμήμα, που περιγράφει ένα τόξο κύκλου, σε ελαφρώς δεσπόζουσα θέση σε σχέση με το έδαφος που το αγκαλιάζει και το τροφοδοτεί με νερό, αξιοσημείωτη ποιότητα για τη δημιουργία κατοίκησης²².

Χρήσεις γης

Η περιοχή αποτελεί αγροτικό τοπίο, με μεγάλες εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης, που αξιοποιούνται για γεωργικούς και κτηνοτροφικούς σκοπούς. Συγχρόνως αναπτύσσεται λατομική δραστηριότητα εξόρυξης ασβεστολιθικού ψαμίτη από τα λατομεία Λατούρος και ΕΛΜΕΝΙ, ενώ στα βόρεια του οικισμού υπάρχει σταθμός επεξεργασίας/ βιολογικού καθαρισμού λυμάτων. Στην περιφέρειά του, προς τα βόρεια, υπάρχουν στρατιωτικές εγκαταστάσεις της Εθνικής Φρουράς που υπολειπονται. Σε μέγιστη ακτίνα 6 χιλιομέτρων απαντώνται τα οικιστικά σύνολα τριών κοινοτήτων: της Ποταμιάς, του Πέρα Χωριού-Νήσου και του Γερίου, καθώς και του Δήμου Ιδαλίου²³.

εικ.30: Άγιος Σωζόμενος, πανοραμική άποψη του οικισμού

εικ.31: Άγιος Σωζόμενος, ερείπια κατοικιών

22. Βλέπε αναλυτικότερα και: Lécuyer N., Michaelides D., Potamia-Agios Sozomenos (Chipre). La constitution des paysages dans l'Orient médiéval, In: Bulletin de correspondance hellénique. Volume 126, livraison 2, 2002. pp. 598-614, σελ. 614

23. Βλέπε αναλυτικότερα και: Φωκαΐδης Π. Α., Αναστασίου Χ., Φωτοβολταϊκό Πάρκο Ισχύος 3.5 MW εταιρείας EasyPower στην περιοχή Άγιος Σωζόμενος, Λευκωσία: Μελέτη Εκτίμησης Επιπτώσεων στο Περιβάλλον, Ύδραυλις Αναπτυξιακή, Μάιος 2012, Λευκωσία, σελ. 13

εικ.32: αρχαίος νερόμυλος αποκατεστημένος μεταξύ Δαλιού και Ποταμιάς

εικ.33: παλιός νερόμυλος στην είσοδο του οικισμού

Η ευρύτερη περιοχή

Οι κοινότητες που γειτνιάζουν με τον Άγιο Σωζόμενο διασχίζονται από τον ποταμό Γυαλιά, ο οποίος αποτελούσε ανέκαθεν αιτία ανάπτυξης της γεωργικής δραστηριότητας στην περιοχή. Ο Δήμος Ιδαλίου, με πληθυσμό που ανέρχεται στις 10000 κατοίκους, γνωρίζει σημαντική ανάπτυξη, όχι μόνο εξαιτίας της γεωργικής και κτηνοτροφικής δραστηριότητας αλλά και χάρη στη λειτουργία δύο βιομηχανικών ζωνών. Οι υποδομές που διαθέτει τον κατέστησαν κέντρο τροφοδοσίας για τις κοινότητες της περιφέρειας. Τόσο το Δάλι όσο και η Ποταμιά παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες από ιστορικής και αρχαιολογικής άποψης, με σημαντικά μνημεία στον πυρήνα και την περιφέρειά τους²⁴.

2.2. Ιστορική εξέλιξη

Ο Άγιος Σωζόμενος αποτελεί οικισμό με ιστορικό πολεοδομικό ιστό, με μνημεία και αρχαιότητες στο άμεσο και ευρύτερο περιβάλλον του. Στο γειτονικό χωριό Δάλι εντοπίστηκαν κατάλοιπα ανθρώπινης παρουσίας ιστορίας τεσσάρων χιλιάδων χρόνων, ενώ στην ευρύτερη περιοχή διατηρούνται μνημεία από όλες τις ιστορικές περιόδους του νησιού.

2.2.1. Από τον Μεσαίωνα μέχρι το τέλος της οθωμανικής κατοχής

Στην περιοχή της Ποταμιάς και του Άγιου Σωζόμενου υπάρχουν κατάλοιπα που αποτελούν ενδείξεις κατοίκησης και απασχόλησης κατά τη βυζαντινή, φραγκική, ενετική και οθωμανική περίοδο: η βασιλική έπαυλη της Ποταμιάς, το ασηκτήριο του Αγίου Σωζόμενου, δέκα περίπου εκκλησίες, το εγκαταλελειμμένο χωριό, οι πολλοί νερόμυλοι, και ένα σπουδαίο αρδευτικό σύστημα με μύλους, στέρνες, πηγάδια, που χρονολογείται στον 14ο αιώνα²⁵.

Το χωριό του Αγίου Σωζόμενου ιδρύθηκε τον 12ο αιώνα, προς τιμή του ερημίτη αγίου που ασκήτευε εκεί. Ωστόσο, οι αρχαιολογικές ανασκαφές αποκάλυψαν ότι η περιοχή κατοικείτο από πολύ παλαιότερα, ήδη από την ύστερη αρχαιότητα. Σύμφωνα με ερευνητικό πρόγραμμα που διεξήχθη το 2001, κατά τον 14ο αιώνα η περιοχή απέκτησε αγροτικό χαρακτήρα, με κέντρο τη βασιλική

24. Βλέπε αναλυτικότερα και: Δήμος Ιδαλίου, «Γνωριμία με την πόλη μας», διαθέσιμο στο: <http://www.dali.org.cy/en/2010-02-18-13-20-44>

25. Βλέπε αναλυτικότερα και: Nicolaidis A., Vanderheyde C., *La topographie culturelle chretienne de la region de Potamia - Agios Sozomenos*, Cahier du Centre d'Etudes Chypriotes 34, 2004, σελ. 152

έπαυλη και σημαντικότερη ζώνη καλλιέργειας τη λεκάνη απορροής των δύο ποταμών. Η γεωργική δραστηριότητα συνεχίστηκε και αναπτύχθηκε τον 15ο και 16ο αιώνα, επί ενετοκρατίας, διατηρήθηκε κατά την οθωμανική εποχή και συνεχίζεται σε μεγάλο βαθμό μέχρι σήμερα. Τον 17ο αιώνα, παρατηρήθηκε μια στασιμότητα στην εκμετάλλευση της γης, η οποία αποδίδεται στον Μικρό Παγετό, μια περίοδο περιβαλλοντικής αστάθειας στην Ανατολική Μεσόγειο που επηρέασε αρνητικά τη γεωργική απασχόληση²⁶.

Η στενή εξάρτηση των κατοίκων της περιοχής από τη γεωργική δραστηριότητα και την καλλιέργεια της γης από τον Μεσαίωνα επιβεβαιώνεται επιπλέον από τη γειτνίαση των θρησκευτικών μνημείων με τα ποτάμια και τα σημεία υδροδότησης, στοιχείο που διερευνήθηκε μέσω ανθρωπολογικής μελέτης το 2001.

Με την έναρξη της οθωμανικής κατοχής, το 1571, οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις του Αγίου Σωζόμενου και της Ποταμιάς αποτέλεσαν τσιφλίκι του Τούρκου πασά, με διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο τη βασιλική έπαυλη. Στο τσιφλίκι απασχολούνταν ένας σημαντικός αριθμός των κατοίκων της περιοχής, Έλληνες και Τούρκοι. Σύμφωνα με ιστορικές πηγές, φαίνεται πως στον Άγιο Σωζόμενο κατοικούσαν οι ελεύθεροι επαγγελματίες ενώ στην Ποταμιά κατοικούσαν οι δούλοι. Στα τέλη του 16ου αιώνα ιδρύθηκε στον Άγιο Σωζόμενο το τουρκοκυπριακό δημοτικό σχολείο, που σώζεται μέχρι σήμερα, σε κακή κατάσταση. Το ελληνικό σχολείο που ιδρύθηκε αργότερα καταστράφηκε ολοσχερώς²⁷.

2.2.2. Πρόσφατο παρελθόν. Ιστορικό εγκατάλειψης

Κατά την απογραφή του 1960, ο οικισμός αριθμούσε 172 Τουρκοκύπριους και 25 Ελληνοκύπριους κατοίκους. Το 1958, οι Τουρκοκύπριοι κάτοικοι του υιοθέτησαν την ονομασία *Agralik*, που ερμηνεύεται ως «τόπος του κριθαριού». Το πλούσιο υπέδαφος και το νερό των ποταμών αποτέλεσαν ανέκαθεν πρωταρχικό συντελεστή της ευημερίας του χωριού. Οι κάτοικοι ασχολούνταν κατά βάση με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, καλλιεργώντας σιτηρά, βαμβάκι, καπνά, ελιές και εκτρέφοντας πρόβατα και γουρούνια²⁸.

26. Βλέπε αναλυτικότερα και: α) Κληρίδη Ν., *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου*, Λευκωσία, 1961, σελ. 21, β) Devillers B., Lecuyer N., *Le Petit Age Glaciaire en milieu semi-aride : le bassin versant du Gialias (Chypre) et ses relations avec l'occupation des sols*, *Zeitschrift für Geomorphologie*, NF, Volume 52, Issue 1, 2008, σελ. 207-8

27. Βλέπε αναλυτικότερα και: Godwin J.C., *A historical toponymy of Cyprus*, Nicosia, 1978, σελ. 390-1

28. Βλέπε αναλυτικότερα και: PRIO Cyprus Centre, «Agios Sozomenos», διαθέσιμο στο: <http://www.prio-cyprus-displacement.net/default.asp?id=261>, προσπ. 16-11-12

Γύρω στο 1920, εγκαταστάθηκε κοντά στον Αλυκό ποταμό ατμοκίνητη μηχανή άντλησης νερού καινούριας τεχνολογίας, με μεταλλικούς τροχαλίες, που εκσυγχρόνισε το ήδη ανεπτυγμένο αρδευτικό σύστημα και έμεινε γνωστή ως «η μηχανή της Σιεφικάς», που ήταν η τελευταία κληρονόμος της έπαυλης της Ποταμιάς²⁹.

Στις 21 Νοεμβρίου, την ημέρα της πανήγυρης του Αγίου Σωζόμενου, τόσο οι Ελληνοκύπριοι όσο και οι Τουρκοκύπριοι κάτοικοι των γύρω χωριών κατέφταναν στο χωριό για να γιορτάσουν.

Αν και στην περιοχή διατηρούνταν ανέκαθεν φιλικές σχέσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων, το φορτισμένο κλίμα που δημιουργήθηκε μετά το 1960 μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων επέβαλλε την ανατροπή αυτών των σχέσεων. Με την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1960, το μεγαλύτερο μέρος των ιδιοκτησιών πέρασε από Τουρκοκύπριους σε Ελληνοκύπριους. Στις 6 Φεβρουαρίου 1964, σε μια προβοκατόρικη πράξη, ομάδα Τουρκοκύπριων εθνικιστών έστησε ενέδρα σε πηγάδι νερού στα νότια του χωριού, όπου σταματούσε το λεωφορείο της περιοχής. Όταν οι κάτοικοι της Ποταμιάς, Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι, αντιλήφθηκαν το περιστατικό, έσπευσαν να βοηθήσουν. Ακολούθησε σύγκρουση, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν πέντε Ελληνοκύπριοι και ένας Τουρκοκύπριος, στην προσπάθειά τους να αποτρέψουν την επιδείνωση της κατάστασης. Ο Τουρκο-ύπριος κοινοτάρχης του Άγιου Σωζόμενου, που ήταν φιλήσυχος άνθρωπος και δεν ήθελε να χρησιμοποιηθεί το συμβάν ως πρόσχημα από εξτρεμιστικές Τουρκοκυπριακές οργανώσεις, κακοποιήθηκε με ξυλοδαρμό³⁰.

Μετά το περιστατικό, οι κάτοικοι εγκατέλειψαν το χωριό οριστικά και μεταστεγάστηκαν στα γειτονικά χωριά Λουρουτζίνα και Ποταμιά. Το 1968 επέστρεψαν τρεις οικογένειες και άλλοι συνέχισαν να καλλιεργούν τη γη τους, μέχρι το 1974. Με την τουρκική εισβολή, οι κάτοικοι του Άγιου Σωζόμενου μετακινήθηκαν για δεύτερη φορά στο χωριό Αργάκι, κοντά στην Μόρφου, μαζί με άλλους Τουρκοκυπρίους που προσφυγοποιήθηκαν και μεταφέρθηκαν στο τουρκοκρατούμενο τμήμα³¹.

Παλαιότερα, το 1941, καταγράφηκε κι άλλη διαταραχή στο χωριό, όταν επιτέθηκαν δύο συμμορίες από γειτονικά χωριά, με στόχο να διασπάσουν τις αρμονικές συνθήκες υπό τις οποίες ζούσαν οι δύο κοινότητες. Το χωριό παραδόθηκε στις φλόγες και επενέβηκε ο αγγλικός στρατός για να απομακρύνει τα γυναικόπαιδα.

29. πηγή: Συνέντευξη αιχμής με την αρχιτέκτονα Σεβίνα Φλωρίδου

30. Βλέπε αναλυτικότερα και: "Death at High Noon", Time newspaper, 14 February 1964, διαθέσιμο στο: <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,870734,00.html>, προσπ. 16-11-12

31. Βλέπε αναλυτικότερα και: PRIO Cyprus Centre, «Agios Sozomenos», διαθέσιμο στο: <http://www.prio-cyprus-displacement.net/default.asp?id=261>, προσπ. 16-11-12

Δικαιολογημένα οι κάτοικοι των γειτονικών περιοχών αναφέρουν πως «ό,τι έχει να αναδείξει η περιοχή σε εχθροπραξίες βρίσκεται στον Άγιο Σωζόμενο»³².

[...]

32. πηγή: Συνέντευξη αιχμής με τον κοινοτάρχη Ποταμιάς κύριο Παναγιώτη Γιατρού

3. Η αναβίωση εγκαταλελειμμένων οικισμών. Τρόποι και παραδείγματα

3.1. Κριτήρια και προϋποθέσεις αναβίωσης

Στην εποχή μας διεξάγονται ποικίλων ειδών προσπάθειες ή δράσεις αναβίωσης εγκαταλελειμμένων οικισμών, σε μόνιμη ή εφήμερη βάση, οι οποίες δεν μεταφράζονται απαραίτητα ως επανακατοίκηση αλλά περικλείουν μια ευρύτερης έννοιας αναβίωση, που πραγματεύεται την επανένταξη των οικισμών στη σύγχρονη ζωή. Πιο κάτω αναφέρονται παραδείγματα τέτοιων δράσεων που εφαρμόζονται στην Κύπρο, την Ελλάδα και την Ισπανία, καθώς και συγκεκριμένες περιπτώσεις οικισμών στους οποίους εφαρμόζονται. Αν και σε καμία από τις χώρες που εξετάζονται δεν έχει διατυπωθεί ολοκληρωμένη πολιτική για την αναβίωση των εγκαταλελειμμένων οικισμών, εντούτοις εφαρμόζονται δράσεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ελπιδοφόρες και να δώσουν το έναυσμα για πιο αποφασιστικές ενέργειες. Άλλωστε, είναι κοινός τόπος ότι τέτοιου είδους προσπάθειες αποτελούν δύσκολο και περίπλοκο εγχείρημα και αναμφίβολα εξαρτώνται από μια σειρά κριτηρίων και προϋποθέσεων. Συχνά οι προϋποθέσεις αυτές προκύπτουν από τα αίτια που οδήγησαν έναν οικισμό στην εγκατάλειψη, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της Κύπρου, όπου η έκρυθμη πολιτική κατάσταση που δημιούργησε η τουρκική εισβολή οδήγησε στην εγκατάλειψη ενός μεγάλου αριθμού οικισμών, με αποτέλεσμα να παραμένει ανοιχτό το ενδεχόμενο της μελλοντικής τους επανακατοίκησης. Αντιθέτως, στην περίπτωση των οικισμών που εκκενώθηκαν για κατασκευή φραγμάτων ή άλλων τεχνικών έργων, η αναβίωσή τους καθίσταται αντικειμενικά ανέφικτη.

Εξίσου καθοριστικό ρόλο για την αναβίωση ενός οικισμού διαδραματίζει η γεωγραφική του θέση, σε συνδυασμό με τη συγκοινωνιακή του σύνδεση με την περιφέρεια και την αστική ενδοχώρα, παράγοντας που αποτέλεσε και αιτία εγκατάλειψης. Ειδικότερα, στις περιπτώσεις των ορεινών οικισμών, η μεγάλη απόστασή τους από τα αστικά κέντρα αποτρέπει τη μόνιμη κατοίκηση και επιτρέπει κυρίως τη χρήση τους ως δευτέρα κατοικία. Ωστόσο, εντοπίζονται οι περιπτώσεις οικισμών οι οποίοι με το πέρασμα του χρόνου γίνονται πιο προσβάσιμοι, χάρη στη βελτίωση του οδικού δικτύου, δημιουργώντας προϋποθέσεις επανακατοίκησης. Συγχρόνως, υπολογίζεται η σημερινή κατάσταση του κτιριακού αποθέματος των οικισμών, παράγοντας που καθορίζει το βαθμό αποκατάστασης και τις αναγκαίες υποδομές που θα χρειαστούν προκειμένου να γίνουν βιώσιμοι.

Παρόλα αυτά, η επανένταξη οικισμών στη σύγχρονη ζωή μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους, πέραν της επανακατοίκησης. Η ιστορική και αρχιτεκτονική τους αξία ή το ιδιαίτερο φυσικό τους περιβάλλον μπορούν να αποτελέσουν προϋποθέσεις αξιοποίησής τους, προσανατολισμένης στον ειδικό τους χαρακτήρα.

εικ.53: Κιβίδες Λεμεσού: ο οικισμός παραμένει μέχρι σήμερα εγκαταλελειμμένος και δυσπρόσιτος

3.2. Αναβίωση εγκαταλελειμμένων οικισμών στην Κύπρο

3.2.1. Διαχείριση Τουρκοκυπριακών Περιουσιών: επανακατοίκηση τουρκοκυπριακών χωριών μέσω ενοικίασης τουρκοκυπριακών περιουσιών από το κράτος

Σύμφωνα με τους *περί Τουρκοκυπριακών Περιουσιών (Διαχείριση και άλλα θέματα) (Προσωρινές Διατάξεις) Νόμους* του 1991, οι οποίοι παραμένουν σε ισχύ μέχρι σήμερα, ο Υπουργός Εσωτερικών διαχειρίζεται τις Τ/Κ περιουσίες ως Κηδεμόνας. Με στόχο την εξυπηρέτηση των αναγκών των Ε/Κ προσφύγων, διαθέτει προσωρινά σ' αυτούς περιουσίες, ταυτόχρονα με την προστασία των δικαιωμάτων των Τουρκοκύπριων ιδιοκτητών, μέχρι τη λήξη της έκρυθμης κατάστασης που προέκυψε στην Κύπρο με την τουρκική εισβολή. Σ' αυτά τα πλαίσια, ιδρύθηκε η Υπηρεσία Διαχείρισης Τ/Κ Περιουσιών, ενώ σε κάθε Επαρχιακή Διοίκηση λειτουργεί Κλάδος Διαχείρισης Τ/Κ Περιουσιών, με στόχο την εξυπηρέτηση και διεκπεραίωση των υποθέσεων προς όφελος των εκτοπισμένων και των ιδιοκτητών των υπό κηδεμονία περιουσιών. Παράλληλα, σύμφωνα με τον Νόμο, λειτουργεί Συμβουλευτική Επιτροπή η οποία διαδραματίζει συμβουλευτικό ρόλο απέναντι στον Κηδεμόνα σχετικά με τα θέματα διαχείρισης των Τ/Κ περιουσιών.

Οι Ε/Κ πρόσφυγες αιτούνται στον Κηδεμόνα για παραχώρηση Τ/Κ κατοικιών για σκοπούς στέγασης, για παραχώρηση Τ/Κ γεωργικών κλήρων ή για παραχώρηση επαγγελματικής στέγης σε τουρκοκυπριακά υποστατικά και κενούς χώρους. Την εξέταση των αιτημάτων αναλαμβάνουν οι τρεις Ειδικές Επιτροπές που συστάθηκαν σε κάθε επαρχία και οι αποφάσεις τους υποβάλλονται στον Κηδεμόνα για επικύρωση.

Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, ο Κηδεμόνας μπορεί να παραχωρεί άδεια σε Τουρκοκύπριους ιδιοκτήτες που ενδιαφέρονται για την αποδοχή πώλησης περιουσιών τους, εφόσον πληρούν κάποιες προϋποθέσεις, με βασικό κριτήριο την αποφυγή εκμετάλλευσης της έκρυθμης κατάστασης ή και πρόκλησης οποιασδήποτε αναταραχής στους Ε/Κ πρόσφυγες που χρησιμοποιούν προσωρινά τις περιουσίες αυτές. Η προώθηση και εξέταση αιτημάτων αγοραπωλησίας Τ/Κ περιουσίας, προϋποθέτει την αποδεδειγμένη μετάβαση και μόνιμη εγκατάσταση των Τ/Κ ιδιοκτητών στο εξωτερικό πριν την τουρκική εισβολή, καθώς και την μέχρι στιγμής διαμονή τους στο εξωτερικό ή στις ελεύθερες περιοχές. Οι περιουσίες που υπερβαίνουν τις €341.720,29 σε κόστος υποβάλλονται για έγκριση στο Υπουργικό συμβούλιο. Εξαιρούνται κάποιες περιπτώσεις κατά τις οποίες ο Κηδεμόνας μπορεί να εγκρίνει την αγοραπωλησία Τ/Κ περιουσίας της οποίας ο ιδιοκτήτης έγινε μόνιμος κάτοικος εξωτερικού μετά το

εικ.54: κατοικία υπό ανακαίνιση στο Φάσλι, στην επαρχία Πάφου

1974.

[...]

3.3. Το παράδειγμα άλλων χωρών

Καθώς παρατέθηκαν πιο πάνω παραδείγματα εγκαταλελειμμένων οικισμών από την Ελλάδα και την Ισπανία, μελετώνται αντίστοιχα οι δράσεις αναβίωσης οικισμών στις συγκεκριμένες χώρες. Η διερεύνηση στοχεύει στην αναζήτηση προοπτικών και τρόπων αναβίωσης πέραν της Κύπρου, για διεύρυνση και εμπλουτισμό του εν λόγω ζητήματος.

[...]